

آیین زنانه در دربار ناصری به مناسبت ماه رمضان

«افطار» واژه‌ای عربی است که ریشه آن کلمه «فطر» به معنی گشودن و شکستن روزه است. رسم افطاری دادن بنا بر سنت دینی مسلمانان، از دیرباز در ایران و حتی در دربار شاهان مختلف مسلمان رواج داشته است. برای نمونه، در دوره آل بویه، ضیافت‌هایی در شب‌های ماه رمضان در بغداد برپا بود که بیش از هزار نفر در آن شرکت می‌کردند. این قبیل افطاری دادن در زمان شاهان صفویه نیز متداول بوده است. یکی دیگر از ادوار تاریخی ایران که رسم افطاری دادن در آن ثبت شده است دوره قاجار است. از میان شاهان این دوره، ناصرالدین شاه طولانی‌ترین دوره حکمرانی را داشته است. وی به سلطان صاحب‌قران مشهور بوده و اولین پادشاهی است که خاطرات خویش را به رشته تحریر درآورده است. علاوه بر این، سند کتابی به نام «یادداشت‌هایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین شاه» نوشته دوستعلی خان معیرالممالک، نوه ناصرالدین شاه، در دست است که بخشی از آداب ماه رمضان دربار ناصری را توضیح می‌دهد. ناصرالدین شاه از سلاطینی است که روزه می‌گرفته و مناسک ماه رمضان را نیز انجام می‌داده است. به فرمان ناصرالدین شاه، در ماه رمضان، شب‌ها عبور مرور در شهر آزاد بوده و نیازی به گفتن اسم شب نبوده است. برخی کارهای دولتی نیز به جای روز، در شب و بعد از افطار انجام می‌شده است. در دربار اوسفره افطاری گسترده می‌شد و وزرا، امرا، اشراف و اعیان در محضر شاه افطار می‌کردند. در این دوره، برای اطلاع دادن زمان افطار، توپ شلیک می‌شد، رسمی که از زمان ناصرالدین شاه رایج شد. آن طور که در اسناد آمده است، افطاری عهد ناصری عبارت بود از نان و پنیر و سبزی، حلوا، مربا، فرنی، شیربرنج، ماست کیسه‌ای، شیر و شکر، یخ‌دربهشت، خیار، افشره آب لیمو، دوغ و انواع ترشی آش و کوکو و کوفته. علاوه بر این، تاهنگام سحر وعده‌هایی را تدارک می‌دیدند. به همین علت، بعد از جمع شدن سفره افطار، نان قندی و نان روغنی به همراه پنیر و مربای بالنگ، ماست کیسه‌ای، مسقطی و انواع فالوده همچون فالوده نشاسته، فالوده سیب، فالوده خیار و سکنجبین، خوشاب آلبالو، ریواس و گوجه، پشمک برای شاه و درباریان می‌آوردند و تناول می‌کردند. نوع غذا را مطبخ شاهی تعیین می‌کرده و با توجه به فصل، تغییراتی در آن داده می‌شده است. برای سحری نیز غذاهایی چون کته‌چلو و پولود و قاب، خورش مرغ و گوشت، کباب لوله، آب گوشت و کوکو، آش، کوبیده و کباب شامی تدارک می‌دیدند. از دیگر رسوم این زمان آن بود که چون وقت اذان مغرب می‌شد، در اندرون شاهی پرده‌ای می‌کشیدند و در سوبی منبری قرار می‌دادند و شیخ سیف‌الدین، برادر شیخ‌الرئیس که از شاهزادگان مجلس به لباس آخوندی بود، به نماز می‌ایستاد. آن سوی دیگر پرده، زنان درباری پشت سر امام حاضر نماز می‌خواندند. چون نماز تمام می‌شد، شیخ به منبر می‌رفت و زنان سؤالات مذهبی خویش را از وی می‌پرسیدند. در شب‌های ماه مبارک نیز زنان سال خورده شاه محفلی برای خواندن قرآن و طرح مسائل شرعی برپا می‌ساختند و شیخ اسدا... قاری نابینا، قرائت بانوان را اصلاح می‌کرد. در سه شب قدر نیز زنان اندرونی قرآن سر می‌گرفتند، دعای جوشن کبیر می‌خواندند و در پایان هر بند به گلاب و حبه‌قند می‌دمیدند. شاه گاهی به مراسم زنان اندرون قدم می‌گذاشت و آنان را نظاره می‌کرد. آنچه ذکر شد بخشی از رمضان عهد ناصری بود که نمادی از ارزش و منزلت ماه رمضان و حضور زنان در گذشته است.

موقوفات زنان از صفویه تا قاجار در مشهد

غلامرضا آذری خاکستر
کارشناس و پژوهشگر تاریخ

در طول تاریخ، وقف به عنوان سنتی حسنه و کمک به هموعان مطرح بوده است. سابقه موقوفات در مشهد بیانگر آن است که حرم مطهر به عنوان تشکیلات موقوفاتی همواره مورد توجه شیعیان و اراکین مسلمان به امام رضا^(ع) بوده است. در مجموعه موقوفات آستان قدس رضوی زنان واقف به عنوان بخشی از جامعه همواره با وقف بخشی از املاک و دارایی‌های خود در این امر خیر مشارکت داشته‌اند.

گوهرشادبانوی یکی از زنان مؤثر و مهم تاریخ ایران در عصر تیموری به شمار می‌رود که منشأ خدمات و خیرات بوده است. هرچند تاریخ تولدش به درستی معلوم نیست، اغلب پژوهشگران حدود سال ۷۸۰ هجری قمری را ذکر کرده‌اند. مؤلف «مآثر الملوک» و ارا از اشراف زنان خراسان و صنایع‌الدوله از وی به عنوان زنی باوقار، خردمند و ثروتمند یاد کرده‌اند. پدرش امیرغیاث‌الدین ترخان، از امرای عهد تیموری، و مادرش بانو خان زاده بیگم است.

زندگی و حیات گوهرشاد خاتون را می‌توان در دو بعد مورد بررسی و واکاوی قرار داد: نخست، به عنوان زنی خیر و واقف که دوران حیاتش منشأ امور خیر بوده است. دیگر در حوزه سیاسی و مشارکت در امور کشور. این بانوی نیکوکار در طول حیاتش با حمایت‌هایی که انجام داده موجب ایجاد بناهای ارزشمندی شده است. از جمله، مسجد جامع گوهرشاد مشهد یکی از شاهکارهای هنری و از مساجد مهم و مشهور ایران است که هنر و معماری اسلامی در دوره تیموریان را می‌رساند. بنای این مسجد توسط قوام‌الدین شیرازی، از معماران برجسته عصر تیموری، در سال ۸۱۸ هجری قمری در مجاورت حرم مطهر رضوی شروع شده و در سال ۸۱۲ هجری قمری به پایان رسیده است. گوهرشادآغا در سال ۸۲۹ قمری پس از اتمام بنای مسجد گوهرشاد، رقباتی در ولایت توس و جام وقف این مسجد کرد از جمله ۶۱ دکان، مزرعه سعیدآباد، مزرعه سده، مزرعه قوزغان و... نوع مصرف این موقوفات را نیز در جهت رفق و تفق امور مربوط به مسجد و زوار مرقد مقدسه رضوی نهاده است.

مدرسه پریزاد از دیگر بناهای دوره تیموری است که بانی آن پریزاد، همسر میرزا میرک حسینی (متولی مزار خواجه ربیع و ندیمه گوهرشادآغا) است. موقوفات بسیار آن نیز برای مستمري ماهانه طلاب بوده است.

هم‌چنین در دوره صفویه، زنان موقوفاتی را به حرم مطهر اختصاص داده‌اند. بانگاهی به فهرست موقوفات آستان قدس رضوی در دوره صفویه، با پنج نفر از بانوان خیر آشنا می‌شویم که بخشی از املاک و مزارع خود را برای مصارف حرم مطهر وقف کرده‌اند که از محل مصرف این موقوفات، برای روشنایی حرم مطهر، مطبخ، تلاوت قرآن و مصالح آستان قدس رضوی هزینه می‌شود. در این دوره، برخی زنان همچون آهوخانم، قمرنساخانم و فاطمه‌خانم موقوفاتی را از خود به یادگار گذاشته‌اند که مصارف این وقفیات در زمینه روشنایی، مطبخ حرم مطهر و... هزینه می‌شود. بنابر اسناد باقی‌مانده، عمل به نیت واقفان در طول تاریخ در تشکیلات آستان قدس وجود داشته و سهم بانوان در دوره افشاریه با یک وقف برای مصارف زائران و مطبخ حرم مطهر ادامه داشته است.

در دوره قاجار، مشارکت بانوان برای وقف در آستان قدس رضوی درخور توجه است به طوری که حدود ۲۰ مورد وقف توسط ۲۳ نفر از زنان خیر املاک و مستغلات وقف آستان قدس رضوی شده است. نوع مصارف تعیین شده از سوی واقفان در این دوره بیشتر متمرکز بر روشنایی حرم، دارالشفاء، تعزیه‌داری، فقرا و... می‌باشد.

با بررسی سهم زنان در وقف، چنین استنباط می‌شود که معمولاً در هر دوره‌ای، مشارکت در وقف توسط طبقات مختلف جامعه وجود داشته است. فراز و فرود موقوفات و توجه به نیاز جامعه از مشخصه‌های این موقوفات است که بنا به مقتضیات زمانی و مکانی، واقفان به انجام عمل وقف اقدام کرده‌اند. درآمد و هزینه‌های این موقوفات در دفاتر مالی آستان قدس ثبت شده و بنابر نوع وقف و نوع مصارفی که واقف برای آن تعیین کرده است هزینه می‌شوند.

واقفانی چون مریم‌خانم و سکینه‌خانم در سال ۱۲۸۷ هجری قمری اموال و دارایی خود را وقف بر تعزیه‌داری سیدالشهدا در کشیک ثانی حرم مطهر امام رضا^(ع) قرار داده‌اند یا عزت‌الملک خانم ملقب به اشرف‌السلطنه در سال ۱۳۲۸ هجری قمری موقوفه‌ای در زمینه خیرات و میرات و تعزیه‌داری حضرت رسول^(ص) از خود بر جای گذاشته است.

هم‌چنین در اسناد باقی‌مانده در دوره

قاجاریه در صفر ۱۳۱۷ هجری

برگزاری مراسم روضه‌خوانی

در محل کشیک‌خانه از

محل مصارف موقوفه

انیس‌الدوله انجام

شده

است.

